

Патронско-клијентелистичке мреже и стварање српске државе почетком 19. века

АПСТРАКТ: Аутор размајтра настајанак и функционисање односа врха власти у Србији двадесетих и тридесетих година деведнаестог века и њених подређених обласних и локалних представника. Он је био заснован на снажном личном утицају кнеза Милоша и његовом учвршћивању пре свега контролом и доделом права на сакупљање пореза. Мрежа његових присјалица и слуга ће се с временом трансформисати у први систем државних чиновника.

Постоји неколико важних питања везаних за формирање држава на Балкану током 19. века, која нису у потпуности изучена или су још предмет расправе. Једно од њих је питање политичког клијентелизма.¹ Желео бих да изнесем хипотезу која се односи на стварање клијентелистичке мреже и њених утицаја на процес стварања државе Србије у 19. веку.

Српска кнежевина је настала након успелог устанка против Отоманског царства, тзв. Другог српског устанка, чији је вођа Милош Обреновић изабран за српског кнеза на народном сабору 1816. године. Чак ни након тог догађаја Porta није званично признала његов положај, нити је издала било какав документ о томе све до 1829. године. Једини постојећи документ био је споразум о примирју који су склопили Милош и отомански командант Маршали Али Паша у новембру 1815. и он се може сматрати основом устава, јер је у грубим цртама одређивао статус Србије у односу на Порту. Споразумом су били регулисани односи између кнежева (локалних старешина) и отоманских власти. Кнежевима

¹ Израз означава једноставну врсту односа између политички моћне личности и оних који још служе и добијају заузврат одређене бенефиције. Овај израз користим искључиво у политичком контексту, односно онда када се ова врста јавља као политичка појава. Студије о тој теми заступљеније су када је у питању Грчка него остале балканске државе. Н. Музелис је покушао да свој теоретски приступ пренесе и на питање осталих држава на Балкану. Nicos Mouzelis, *Politics in the Semi-Periphery*, New York, 1986.

су били загарантовани право на убирање пореза и аутономна судска власт. Према споразуму, кнежева је било 12, а тај број се поклапао са бројем нахија (области основаних током отоманске владавине). Осим поменутих одредаба, споразум се ни у чему није односио на положај српског владара.²

Наредне године Порта је издала ферман којим је Србији дата независност у погледу пореза, турског војног присуства, ограничења права спахија. Најзначајнија ставка тог документа била је дозвола за оснивање сталног већа кнежева, које се састојало од 12 чланова изабраних по нахијама. Ни тим документом Порта није помињала српског наследног владара.³

Посматрајући проблем са правног становишта, треба рећи да су права и положај српског кнеза били недефинисани све до тридесетих година деветнаестог века када је Порта објавила указе којима су званично признати како српска аутономија тако и наследно право на кнежевску титулу породици Обреновић.⁴

Између 1816. и 1830. Порта није званично признавала владу Милоша Обреновића и отоманске локалне власти су и даље постојале, а сачињавали су их валија београдски (управник Београдске вароши), који је именовано мутеселиме (помоћнике управника), са задатком да се баве локалном управом и кадије (судије по муслиманском канонском праву).⁵ Паралелно с тим отоманским институцијама деловао је и новоформирани национални српски административни систем.

Такве околности довеле су до настанка два паралелна процеса у Србији. Први је био процес отцепљења српских управних власти од отоманских и постелено пропадање потоњих. Примера ради, 1818. године спахијама је било забрањено да живе у селима, 1821. им је укинута право на бесплатну радну снагу, а 1820. су образовани локални независни српски судови.⁶ Један од најзначајнијих резултата тог процеса био је куповина и продаја права на убирање пореза које је било све шире заступљено. Током тог времена у Србији су се плаћале три категорије пореза. Први је био отомански државни порез и обухватао је *харач* (порез по глави становника), *чибук* (порез на стоку), царину и неколико трговинских и путних пореза (касапница, кантар, трошарина, скела, вачар итд.). Другу категорију пореза убирале су спахије и то као *ушур* (намет на десетак) и *ангарја* (кулук). Трећа категорија пореза била је у надлежности српске владе и локалне власти.⁷ Од три поменуте, прве две су се могле продавати и куповати, а нарочито се прва сматрала профитабилном. Неки од пореза су се називали *мукаде*, од турске речи *mika'ada* или *miri-mukada*, а убирао се са великих државних имања званих хасови. Понекад су и мањи поседи као што су тимари или зијамети давали мукаде, у случају одсуства њихових власника. Према Радошу Љушићу, 1830. године у Србији је постојала 21 мукада, док се 1833. тај број повећао на 23. Стога се може закључити да су те мукаде обух-

² Јевтић, Д. и М. Мирковић, *Државна историја Југославије*, Београд 1986, 39.

³ Гавриловић, М., *Милош Обреновић, Vol. 1*, Београд 1908, 249–250.

⁴ Љушић, Р., *Кнежевина Србија*, Београд 1986, 113.

⁵ Ибид., 295.

⁶ Гавриловић, оп. цит., Vol. 2, с. 271–272, 309.

⁷ Љушић, оп. цит., 66–67.

ватале тимаре и зијамете.⁸ Милош Обреновић је још 1816. започео куповину мукада и до 1826. је имао монопол над тим и готово свим осталим правима на продају пореза у Србији.⁹

Други процес био је оснивање хијерархијске структуре у српској политичкој арили. На челу ове хијерархије налазио се Милош Обреновић. У најранијој фази његовог режима на политичкој сцени постојало је неколико моћних локалних вођа, махом кнежева. Било да су на тај положај долазили изборима у локалним заједницама или наследним путем, кнежеви као самосталне вође потичу из најранијег доба отоманске владавине. У њиховој надлежности били су сви послови везани за заједницу, од судских и полицијских до убирања пореза у областима које су им додељене на управу. Као што је већ поменуто, споразум из 1815. и ферман из 1816. признавали су само те кнежеве и њихово веће као политичке представнике Србије. Стога је формирање политичке хијерархије добило облик приватне политичке борбе између Милошева борба против Петра Молера, која се одиграла на следећи начин. Милош је атаковао на традиционалну административну надлежност кнежева тако што је наредбе упућивао непосредно сеоским главешинама и другим локалним вођама, које су претходно биле у служби кнежева. Покушао је да потчини кнежеве и на друге начине. Започео је тиме што је поставио надзорнике да контролишу делатности кнежева. Такође је настојао да уведе и нове административне поделе у смислу спајања две до три кнежине. Таквом тактиком Милош је успео да ослаби моћ кнежева који су прихватили његов ауторитет и именовали га за владара. М. Гавриловић истиче следећу чињеницу: „До краја 1820-их Милошева браћа, рођаци и пријатељи имали су монопол над највишим положајима у Србији, као старешине владали су српским народом директно или преко својих присталица.”¹⁰

Тај процес се није никако могао окончати без озбиљнијих конфликта. Милошеву владавини непрестано су потресали крвави догађаји као што су буна Симе Милошевића 1817, Стевана Добрића 1821. и Ђакова буна 1825. године.¹¹ Сви ти устанци могу се протумачити као народни протест против Милошевог угрожавања права локалних аутономних области.

Милош је гушио те побуне и покушавао да наметне своју власт, користећи приватне везе. Као што др Вуловић каже, „кнез Милош је сматрао својим правом да уређује бракове и разводе међу својим поданицима попут главешине неке велике задруге. Кумовао им је, крстио им децу, уговарао бракове њиховим кћерима. Његови намесници су заузврат прослављали Милошев рођендан и имендан, слали честитке за Божић, Ускрс и за венчања његове породице.”¹² Осим поменутих мерама, Милош се служио и продавањем права на убирање пореза да обезбеди оданост својих слугу.

⁸ Ибид. 46.

⁹ Стојанчевић, В., *Милош Обреновић и његово доба*, Београд 1966, 88.

¹⁰ Гавриловић, оп. цит., Vol. 2, 288–309.

¹¹ Историја српског народа. Vol. 5/1, Београд 1981; Борђевић, М., *Ђакова буна. Политичко-историјска студија*, Београд 1953.

¹² Вуловић, Д., *Кнежевска канцеларија. Vol. 1, Нахија Пожешка, 1815–1839*, Београд 1953.

*Продаја права на убирање пореза и
Милошев режим*

Као што је већ поменуто, Милош је имао монопол на продају права на убирање пореза у Србији након 1826. Његовим присталицама био је поверен значајан део тих послова. Неки од њих била су његова браћа, рођаци или присталице, међу којима и многи бивши кнежеви или локалне старешине.

Као пример Милошевог односа са старешинама локалних заједница навешћу случај Рудничко-чачанске нахије. Она се налазила на југоисточној граници српске кнежевине која се раније називала Пожешка нахија. Истакнута личност на политичкој сцени те области двадесетих година деветнаестог века био је Васа Поповић, рођен у једном засеоку Рудничке нахије. Како је Поповић био ожењен Милошевом нећаком Љубицом, кнез га је именовао за управника Рудничке нахије 1816. године. Када је 1819. кнез Никола Костић преминуо, Васа Поповић је именован за кнеза.¹³ Осим дужности локалног управника, обављао је и знатан део продаје права на убирање пореза. Анализом његове заоставштине може се утврдити да је обезбедио мукаду из три села драгачевске области, трговинске намете из четири вароши и царину на Ивовачкој реци.¹⁴ Поповић је држао мукаде у овој области још од 1817.¹⁵

У регистру Књажевске канцеларије (кабинет М. Обреновића), који је објавио Мита Петровић,¹⁶ могу се прочитати следеће чињенице: Поповић је платио 10.000 гроша за мукаду у Пожешкој нахији 1826. и 1829. године, потом је платио 8.700 гроша за мукаду у Каменом, у истој нахији 1830. и 1831, а те исте године је платио и 14.607 гроша и 17 пара за још једну у Оцацима. Имајући у виду да је део регистра загубљен, може се закључити да је Поповић успео да у овој области током свог живота оствари годишње бар 10.000 гроша од продаје права на порез.

Неколико Поповићевих писама открива деликатне фазе склапања споразума између Милоша и његових службеника у вези с тим пословима. У писму од 30. јула 1821. Поповић изражава посебну захвалност Милошу за указану помоћ у добијању мукаде по веома ниској цени.¹⁷ У другом писму, са датумом 5. август 1822, Поповић моли Милоша да снизи цену мукаде и да га, ако то није могућно, обавести за колико је цена увећана. У извештају из 1828. Поповић се јада због драстичног повећања цена мукада¹⁸ и упозорава Милоша да би због таквог стања могао настати хаос.¹⁹

Нормално је претпоставити да је Поповићу сродство са Милошем омогућавало да стално добија такве уступке. Како је Милош продавао право на убирање пореза путем акција, родбинске везе с њим имале су пресудан значај,

¹³ Ибид, 528–532.

¹⁴ Ибид, 380–381.

¹⁵ Ибид, 32.

¹⁶ Петровић, М., Финансије и установе обновљене Србије од 1842. Vol. 2, Београд 1901.

¹⁷ Вуловић, оп. цит., 66.

¹⁸ Ибид, 104.

¹⁹ Ибид, 3.

што се јасно види из наведеног примера. Милош је манипулисао својим подређенима и њиховом лојалношћу делимично и расподелом права на продају пореза.

*Званично признавање српске аутономије и почетиак
институционалне централизације владе и њених структура*

Између 1823. и 1833. Порта је објавила указе којима је Србији коначно призната аутономија, а породици Обреновић наследно право на титулу српског владара. Упркос тим променама, основна обележја Милошевог режима нису се лако мењала и лични контакти и везе и даље су чинили срж државе и њеног функционисања. Уобичајени поступци у продавању права на убирање пореза су се делимично задржали, а принцип по коме су Милошеве личне финансије одвајане од државних остао је неразјашњен, јер је Милош лично водио и једне и друге. Р. Гузина истиче „да чак ни након објављивања указа ни Милош ни други кнежеви нису унели суштинске промене у начин управљања, да је влада кнеза Милоша била арбитрарана и да су му локалне власти биле директно потчињене”.²⁰

Упркос томе, након званичног признавања аутономије Србији, Милош је почео неке организационе реформе свог режима, које се могу означити као институционална централизација. Што се тиче финансија земље, Србија је била обавезна да плаћа Порти данак од 2,300.000 гроша годишње. Спахилуци су били укинута. Све што је сакупљено од продаје права на убирање пореза стављано је директно у државни буџет.²¹

Локална администрација је такође била централизована. До маја 1834. Србија је била подељена на 21 нахију. Милош је потом основао 5 средстава и трансформисао 21 нахију у 15 округа. Средства су укинута Сретењским Уставом у фебруару 1835, а у мају исте године када је Милош објавио укидање тог устава уведена је подела на 4 војне команде. У том тренутку укупан број округа сведен је на 16. Осим тих промена, Милош је увео новине у судске процедуре, нормирање плата и пензија државних намесника, а уведени су и прописи о униформисању како војних тако и цивилних службеника. Те тежње потврдиле су све већи број плаћених државних службеника, чији је укупан број у Србији износио 24 – године 1815, 169 – године 1830, 303 – године 1834, 368 – године 1835, 412 – године 1836, 546 – године 1837, док је 1839. тих службеника било 850.²²

²⁰ Гузина, Р., *Општина*, Београд 1966, 114.

²¹ Љушић, оп. цит., 67.

²² Стојановић, В., *Социјални и економски положај српског народа у Србији, процеси друштвеног раслојавања у првој половини XIX века 1800–1840*, у: „Југословенски историјски часопис”, 3–4, 1973, с. 119; Љушић, оп. цит., 242.

Појава политичких немира и уставоављање уставобраниолашког режима

Са појавом институционалне централизације међу Милошевим потчињенима, сада већ првим државним службеницима, јавиле су се несугласице из којих су се изродиле две политичке струје – Милошеве присталице и противници. Постепени пораст броја противничког тора довео је до Милетине буне, што је резултирало доношењем Сретењског устава. Ти догађаји се обично тумаче као жеља за радикалном модернизацијом државе, јер су Милошеви противници пропагирани либералне идеје и настојали да ограниче његову деспотску власт путем устава и уређења српске владе. Милош је привремено успео да укине Сретењски устав, потпомогнут од Русије и Аустрије, своја два моћна татора, који су били узнемирени због либералног обележја тог устава.

Милошеви противници се нису предавали у својим настојањима. Обезбедили су подршку Порте, која је објавила нови, тзв. Турски устав, према коме је улога Скупштине била знатно већа. Под њеном контролом били су судство и државна администрација. Насупрот томе, кнежева улога је била сведена на номиналну.²³ Тиме је, у суштини, било завршено прво раздобље владавине Милоша Обреновића.

Српски политички немири нису се завршили Милошевом абдикацијом и његовим протеривањем из земље. Политичка груписања су била везана за династичко питање.²⁴ Присталице династије Обреновић, тзв. обреновићевци, на једној страни и заговорници Сретењског устава, уставобраниолашци, на другој страни, поделили су земљу у два политичка тора. Готово три године Србију су потресале политичке интриге, локални устанци, масовне демонстрације и државни удари. У првој рунди борби, Обреновићевци су освојили превласт и 1840. су успели да протерају из земље 62 уставобраниолашца. Током изгнанства, та група је настојала да обезбеди подршку Аустрије и Порте и успела да се врати у Србију 1842, како би организовала последњи државни удар. У августу 1842. Тома Вучић Перишић је организовао масовну буну и преузео власт, што је за последицу имало то да је српска скупштина изабрала Александра Карађорђевића за новог српског кнеза.²⁵

Политички немири у Рудничко-чачанској области

На који начин су поменути политички догађаји утицали на политички систем у Србији? То питање се може објаснити на примеру догађаја који су се одиграли у Рудничко-чачанској области, чији је кнез Васа Поповић преминуо у јануару 1832. На његово место претендовала су два кандидата: Јован Обреновић

²³ Кандић, Љ., *Устав од 1839. године* (М. Јовичић, изд., *Устави Кнежевине и Краљевине Србије 1839–1903*, Београд 1988, 64–65).

²⁴ Љушић, Р., „Питање династије у време првог намесничтва 1839–1840. године”, у: *Зборник Историјског музеја Србије*, 19, 1982.

²⁵ Странџковић, Д., *Вучићева банда*, Београд 1936.

и Милосав Перуничић. Први је био Милошев најмлађи брат и ватрени присталица током политичких немира 1839–1842, тако да га можемо сматрати вођом обреновићеваца у тој области. Постао је кнез Рудничке нахије убрзо након Другог светског устанка. Како потврђује регистар Књажевске канцеларије, примао је плату рудничког кнеза 1819, ужичког кнеза 1820. године, кнеза обеју области 1821–1823, потом кнеза пожаревачког 1823–1824, кнеза рудничког 1825–1831, а 1832–1834. био је кнез руднички и појешки истовремено.²⁶ Тада је био на служби на месту управника Појешке нахије. Након административне реформе у мају 1834. именован је за управника Рашке области, која је обухватала некадашњу Старовлашку, Рудничку, Чачанску и Ужичку нахију. Када је успостављен систем војних команди, Јован Обреновић је постао командант Моравско-подрињске области, коју су сачињавали Рудник, Ужице и Крушевац, све до фебруара 1839. године. Током тог времена налазио се на кључним државним положајима.

Други претендент за кнеза области – Милосав Перуничић заузимао је разне државне положаје у тој области и постао старешина Појешке нахије након Поповићеве смрти. Нажалост, убрзо након свог именовања, Перуничић је био оптужен за нечасно поступање са Поповићевом оставштином, па је уклоњен с тог положаја и упућен крагујевачком судији. Три године касније вратио се у Чачак као „управник Рудничко-појешке области”, да би потом дао оставку на то звање, у априлу 1836. Осим њега, оставке су понудили и окружни начелник Стеван Јелић и неколицина других државних службеника. Милош је желео да се цела та ствар испита, јер је оформио комисију, коју су чинили Аврам Петронијевић и Илија Поповић, обојица чланови Скупштине. Та комисија је поднела извештај који је изнео неколико (неповољних) чињеница. Перуничићева оставка уследила је као последица необичних околности у том округу. Наиме, многи становници округа пренебрегавали су локалне судије и уместо њима, обраћали су се Јовану Обреновићу за судске случајеве који су били у надлежности званичних судова. То је био резултат Јовановог личног утицаја, на који су се житељи округа првенствено ослањали. Држали су се те праксе и даље, тако да су настајале интриге и немили догађаји, попут оног случаја месара,²⁷ када је званична власт требало да спроведе владине мере и наредбе везане за пореске регулативе.

Истовремено, Перуничић је у писму упућеном Милошу, окривио Илију Поповића, Милосава Сокића и Гају Марковића за извргавање претњама како би им предао књиге рачуна окружне канцеларије као доказни материјал пред поменутом комисијом. Марковић и Сокић били су окружни начелници Чачанске префектуре. Они су Перуничићу изјавили да је Јован желео да се тај случај држи у тајности и да они лично никада нису имали оптужујућих доказа против Перуничића.²⁸ Очигледно је да је између Јована и Перуничића настала свађа око убирања пореза. Из претходних чињеница можемо закључити да се Јован понашао као локални моћник и да је његов утицај почивао на пореским пословима.

²⁶ Петровић, оп. цит., II, 96–443.

²⁷ Вуловић, оп. цит., 456.

²⁸ Ибид., 472–473.

Посебно занимљиво у том случају је што су Перунички и Јелић касније постали жестоки Милошеви противници и уставобранитељи, док су се Јован Обреновић и остала тројица поменутих сврстали у обреновићевце. Из тога следи да је политичка позорница за чин поделе на обреновићевце и уставобранитеље у тој области била постављена пре 1836. године, дакле пре појаве Турског устава и питања Милошеве абдикације.

Јован Милићевић је у својој студији о Првом намесништву писао: „Већина сеоских намесника били су локални моћници који су радили у државној служби. У патријархалним друштвеним односима тога доба добити њихову подршку значило је задобити вољу становништва одређене области”.²⁹ Користећи израз „патријархални друштвени односи” Милићевић је очигледно желео да назначи појаву манипулисања у локалним пословима онако као што је то чинио Јован.

Његов неуспели покушај дизања буне у мају 1839. показује јасно степен његове моћи и утицаја. Српска скупштина је прихватила Турски устав у фебруару 1839. године. У Чачанској префектури Јован је био разрешен свих надлежности, Перунички је именован за управника, а Јелић за окружног начелника Трнавског округа.³⁰ Јован је уз Милошеву помоћ покушао да изведе државни удар организујући побуну војске у крагујевачком гарнизону. Такође је припремао масовне устанке у рудничкој и чачанској префектури. У Чачку и околини Јованови људи су потпиривали немире, ширећи глас да ће Јован поново постати начелник префектуре и издати наредбу да се казне сви који су прихватили Турски устав. Управник вароши Чачка дао је да се због тог инцидента ухапси петоро осумњичених, међу којима је био и поменути месар.³¹ Чињеница да је месар био део те интриге није била случајност. Извештај комисије из 1836. износио случај Јована Тешића, месара, који је потписао званични извештај из Чачка и који је био кмет (управник вароши). Тешић је у Чачку купио право на продају меса, 25. априла 1838. године.³² Он није био никакав преступник, већ, напротив, једна од најутицајнијих личности у том округу. Као што је већ речено, Јован Обреновић је у тој области контролисао послове везане за убирање пореза, а порези на друмарину и тржницу били су у тесној вези са пословањем и интересима трговаца. Природно је што су трговци прихватили Јованова наређења као цену за пружање заштите.

Јованова моћ била је знатна и након тог неуспелог устанка. У априлу 1840. Јован је организовао масовни устанак и успео да збаци са власти уставобранитељске намеснике.³³ У марту 1841. он је поново организовао један устанак мањих размера.³⁴ У том округу било је много присталица уставобранитеља, што се најбоље могло видети током државног удара 1842. године.

²⁹ Милићевић, Ј., „Народне скупштине у Србији 1839–1843. године”, у: *Зборник Филозофског факултета*, 4/1, 1957, 160.

³⁰ „Новине српске”, No. 19, No. 11 1839.

³¹ Урошевић, М., „Борба Милошевих присталица и противника од 1839. до 1844. године у Рудничко-чачанском крају”, у: *Зборник Народног музеја*, 7, 1976., 96–97.

³² Вуловић, оп. цит., 470, 493.

³³ Михаиловић, С., *Мемоари Стефана-Стевче Михаиловића*, Београд 1928, 150–151.

³⁴ Попов, Н., *Србија и Русија од Кочине крајине до Св. Андрејске скупиштине*, Београд 1870, 441.

Могуће је претпоставити да су такви локални конфликти били одраз реструктурисања локалних клијентелистичких мрежа. Овде желим да изнесем само једну од чињеница у прилог мојој претпоставци. Између 1839. и 1842. сазвана су четири заседања Скупштине. Како нису постојале регулативе у погледу избору делегата, политичке фракције су често користиле та заседања као сопствено оруђе борбе, позивајући само своје присталице. У јуну 1839. Скупштина је донела одлуку да се Милош протера из земље и да се прогласи намесништво. Одлуке Скупштине биле су донете под утицајем уставобранитеља, чији је лидер Тома Вучић био међу главним организаторима.³⁵ Тој скупштини је присуствовало 15 чланова из Рудничке префектуре.³⁶ У марту 1840. Скупштина је на престо усталичила Михаила Обреновића. Све се догађало потпуно регуларним путем, што се може видети проучавањем начина избора делегата. Примера ради, тој скупштини су присуствовала 22 делегата из Рудничког округа.³⁷ Супротно, наредне две скупштине биле су апсолутно политички обојене. Након протеривања 62 водећа уставобранитеља, обреновићевци су сазвали скупштину у августу 1840, како би тај чин озваничили.³⁸ Скупштини је присуствовало 12 делегата из Рудничке префектуре.³⁹ Коначно, у октобру 1842. уставобранитељи су буквално контролисали Скупштину, користећи је да озваниче резултате својих политичких победа.⁴⁰ На тој седници Скупштине присуствовало је 40 делегата из Рудничке префектуре.⁴¹

Табела 1: Број делегата из Рудничког округа 1839–1848.

датум	А	Б	В	Г	Д	Б	Е
јун 1839.	15	9	60,0	5	30,0	4	80,0
март 1840.	22	12	54,5	14	63,6	10	71,4
август 1840.	12	9	75,0	4	33,3	4	100
октобар 1842.	40	19	47,5	16	40,0	9	75,0
мај 1848.	25	10	40,0	12	48,0	9	75,0
укупно:	114	59	51,8				

- А) Делегати,
 Б) Сеоске судије делегиране за Скупштину,
 В) Процент Б у А;

³⁵ Љушић, Р., „Народне скупштине у Србији за време Првог намесништва 1839–1840. године.”, у: *Зборник за историју Мајнице Српске*, 22, 1980, с. 18–19, . 26.

³⁶ „Новине српске”, No. 26, 1839.

³⁷ „Новине српске”, No. 31, 1840.

³⁸ „Новине српске”, No. 39, No. 40, 1840.

³⁹ Урошевић, оп. цит., с. 169.

⁴⁰ Милићевић, оп. цит., с. 169.

⁴¹ Урошевић, оп. цит., с. 121.

- Г) Делегати који су присуствовали свим заседањима;
 Е) Процент Д у А;
 Ђ) Сеоске судије који су присуствовали свим заседањима;
 Д) Процент Ф у Д

Табела 2: Распоред делегата који су виšekратно присуствовали заседањима Скупштине

јун 1839/март 1840.	4
јун 1839/август 1840.	0
јун 1839/октобар 1842.	2
јун 1839/мај 1848.	1
март 1840/август 1840.	2
март 1840/октобар 1842.	7
март 1840/мај 1848.	5
август 1840/октобар 1842.	2
август 1840/мај 1848.	1
октобар 1842/мај 1848.	10

Табела 1 приказује број делегата који су присуствовали заседањима Скупштине, а такође број оних присутних у мају 1848, другој по реду у уставобранитељском режиму.⁴² Осим тога, навео сам и број сеоских судија у својству делегата на заседању Скупштине из 1839. године.⁴³ Потоњи су били некадашњи кметови које су као „најпоштеније, најмудрије и најзначајније личности” бирали сељани. Укупно их је било 114. Од тог броја 19 их је учествовало на две седнице, 3 на три а један је присуствовао на 4 заседања. Укупно 63 их је присуствовало на пет заседања Скупштине између 1839. и 1848. Поврх тога, релативно мали проценат оних који су виšekратно присуствовали заседањима (36,5%) може да покаже недостатак стабилне локалне власти и каприциозно политичко манипулисање. Да је било стабилног локалног поретка, било би услова за консензус при избору истакнутих личности за Скупштинске делегате. Очигледно велики број месних судија у обе поменуте групе делегата указује на то да су они били сеоске старешине у највећем броју случаја. То значи да су политички конфликти на нивоу Скупштине 1839–1842. вођени ради добијања подршке поменутих личности.

Табела 2 приказује распоређивање делегата који су стално бирани. Јасно се види да су заседања Скупштине која су сазвали уставобранитељи била у јуну 1839, октобру 1842. и мају 1848, а једна, коју су сазвали обреновићевци, у августу 1840. Упечатљива је чињеница да је Скупштина у октобру 1842. и мају 1848. по саставу делегата била слична, што указује да је континуитет био очуван.

⁴² Ибид, 126–127.

⁴³ Љушић, Р., „Попис пореских глава, кућа и чланова мировних судова из 1839. године.”, у: *Мешовића грађа*, Vol. 9, (Београд: 1981).

Закључак

Хипотеза коју ћу овде изнети може послужити као провизорни закључак овог прилога. Државотворни процес у Србији Милоша Обреновића текао је на основу расподеле интереса који су били изражени у виду права на убирање пореза. Милош је додељивао мукаде и друге врсте пореза на продају као личну награду кнежевима, некадашњим локалним независним старешинама који су постепено изгубили тај статус и постали државни намесници. На тај начин они су постајали и нека врста Милошевих личних слугу, а веровали су да су им те привилегије дате због присних веза са Милошем. Истовремено, постајали су локални моћници који су водили све послове везане за право убирања пореза. Тај процес је био могућ захваљујући паралелном постојању отоманских власти и њихових институција и српских, које су биле тек у зачетку. Милош је искористио отоманске институције да се наметне на власти. Процес формирања институционализованих државних структура започео је након званичног признавања аутономне државе Србије. Тада се неизоставно морало јавити и питање државних намесника и уређење њихових надлежности. Милошеви следбеници морали су се трансформисати у државне службенике, што је умањило његов лични утицај и довело до ближих међусобних контаката међу његовим подређенима. Та фаза је била одлучујућа за односе његових присталица и противника. Политички немири 1838–1842. били су усмерени на преструктурисање клијентелистичких мрежа, а Уставобранитељски режим је тај систем мрежа кристализовао и делимично га стабилизовао.

Са енглеског превела Милена Микић

Tetsuya Sahara

Patron-Client Networks and the State-Making in Early Nineteenth Century in Serbia

Summary

As a provisional conclusion of this paper, we could make the following hypothesis. The state making process of Miloš Obrenović's Serbia was preceded on the basis of distribution of interests. These interests were expressed in the form of tax collection. Mukada and other taxes were distributed by Miloš as personal rewards to knezes, former local autonomous leaders but gradually lost these characteristics and became political official. So, they had in part characters of Miloš's personal servants. They believed their privileges derived from affinity with Miloš. At the same time, they also became local bosses who disposed local affairs by using the right of tax collection. The reason why such a process became possible was the existence of the Ottoman authority and its institution to enforce this power. After the official recognition of Autonomous Principality of Serbia, formation of institutionalized state structures started. Now they had to transform from mere proteges of Miloš to public servants. This transition reduced Miloš's personal influence and li-

quidized relations among his servants. Break through between Miloš's supporters and opponents was decided at this point. The political turmoil 1838–1842 was a restructuring of clientelistic networks, while the establishment of Ustavobraniteqs' regime (Constitution defenders) crystallized these networks and brought temporary stability to them.

Радош Љушић

УДК 949.716
УДК 930.1(497.16)

Милан Пироћанац о Црној Гори, Црногорцима, Брдима и Брђанима

АПСТРАКТ: У тексту се разматрају ставови Милана Пироћанца о ситуацији у Црној Гори и о Црногорцима које је изнео у два службена акта након посете Црној Гори 1866. и 1866-1867. године.

Пироћанчеве мисије у Црној Гори

Милан Пироћанац (1837–1897) истакнути је српски политичар и адвокат. Студирао је право у Паризу, а каријеру је започео Министарству иностраних послова, потом је неко време радио у судској струци. Био је министар иностраних дела 1874/1875. године у влади Аћима Чумића, затим председник владе и привремено министар правде и иностраних дела (1880–1883). Он је један од оснивача и шеф Напредне странке (1881–1886). Затим се повукао из политичког живота и посветио адвокатури. У брачном спору краља Милана био је адвокат краљице Наталије.

У време настанка списа о Црној Гори Пироћанац је био начелник у Министарству иностраних послова Кнежевине Србије.

Пироћанац је боравио на Цетињу два пута – у мају 1866. и од новембра 1866. до почетка маја 1867. године.¹ Његове мисије у Црној Гори дешавају се у време Кнез Михаиловог покушаја да склопи Балкански савез и део су те акције. Прва је била пре склапања Уговора о савезу између Србије и Црне Горе од 23. септембра до 5. октобра 1866. године. Он је упућен на Цетиње да књазу Николи „однесе наше савезе, јер бојати се да се Његова свейлост не нађе једанути на неправилном пути” (подв. у оригиналу). Други пут Пироћанац

¹ „Овако сам ја расположење затекао за месец дана пошто је уговор подписан”, пише Пироћанац у овом спису. Ако је узимао у обзир и закључење уговора, 5. октобар, нк, и размену, 26. октобар, нк, онда је он стигао на Цетиње најкасније крајем новембра, а свакако пре Нове године, коју је ту дочекао, о чему пише у спису. Радош Јовановић, *Политички односи*, 133 пише да је Пироћанац приспео на Цетиње почетком јануара 1867. године. Види Милан Пироћанац, *Кнез Михаило и заједничка радња балканских народа*, Београд 1895, 25; Гргур Јакшић, Војислав Вучковић, *Стољна политика Србије за владе кнеза Михаила. Први балкански савез*, Београд 1963, 232; *Србија и ослободилачки покрети на Балкану 1856–1878, књ. 1 (1856–1866)*, (приредили Василије Крстић, Радош Љушић), Београд 1983, 407, 411, 425, 585; *Односи Црне Горе и Србије у XIX веку, 1804–1903*, (приредио Петар Поповић), Београд 1987, 237, 255, 267, 273.